11.
ETNOLOGIJA I ETNOGRAFIJA U HRVATSKOJ 1939.–1947.: PREMA KRITIČKOM VREDNOVANJU DJELATNOSTI I DISKURSA

Pieter Plas

UDK: 39(497.5)"1939/47"
Prethodno priopćenje

Sažetak: U članku se razmatra stanje i razvoj znanstvene etnološke i etnografske djelatnosti u Hrvatskoj od 1939. do 1947. godine. U zadanome razdoblju – u ozračju proturječnih društvenih i državnopravnih promjena od osnutka Banovine Hrvatske u Kraljevini Jugoslaviji 1939. godine, Travanjskog rata 1941. godine, okupacije i proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (NDH) te ratnih sukoba na tlu Hrvatske (prvenstveno obilježenih srazom njezine ustaške i partizanske strane) te rekonstituiranjem Hrvatske kao republike u jugoslavenskoj federaciji pod komunističkom dominacijom 1945. godine – takvo se istraživanje sastoji od kontekstualnog iščitavanja diskontinuiteta (prekida, prijeloma i prijelaza) i kontinuiteta u profesionalnoj djelatnosti. Rad ne pretendira na empiričku iscrpnost. Temeljeći se na dosadašnjim istraživanjima vezanima za tu temu, člankom se nudi znanstveni komentar najvažnijih pokazatelja i obilježja bavljenja etnologijom i etnografijom u navedenom razdoblju, ističu važniji aspekti i problemi kontekstualne analize te ukazuje na moguće smjerove daljnjeg istraživanja. Glavni je autorov zaključak da etnologija i etnografija u Hrvatskoj, iako su na početku tog razdoblja imale realnu društvenu ulogu – postavši s osnutkom Banovine Hrvatske integralnim dijelom državne prosvjetne i kulturne politike – ni tada, a ni poslije, do kraja tog razdoblja, neovisno o svim krajnje zaoštrenim promjenama i sukobima, nisu zadirale u politički osjetljive teme zbog "ideologije same struke", tj. zbog svoje znanstvene paradigme.

Ključne riječi: etnologija i etnografija, Hrvatska, 1941.–1945., znanost i ideologija

1. Banovina Hrvatska i etnologija kao prosvjetni i društveno-politički projekt

Površan uvid u razvoj hrvatske etnologije i etnografije u cijelome navedenom razdoblju upućuje na zaključak da je od presudne važnosti stanje u kojemu se struka našla od 1939. do 1941. godine, tj. za vrijeme Banovine Hrvatske. S obnovljenom hrvatskom državnošću u granicama Kraljevine Jugoslavije, hrvatska etnologija i etnografija dobivaju posebno

važnu ulogu te nacionalni i društveni značaj. Prije svega, time je stvoreno svojevrsno paradigmatsko čvorište i referentna točka u odnosu spram koje se mogu čitati glavni prijelomi, ali i trajanja u njihovoj teoriji i praksi od 1939. do 1947. godine.

Istaknut ćemo glavne karakteristike tadašnje hrvatske etnologije. Ona je gotovo pola stoljeća samostalna znanost, sa svojim institucijama, paradigmama i programima. Antun Radić je još krajem 19. stoljeća utemeljio hrvatsku etnologiju kao samostalnu znanost svojom opširnom upitnicom za programsko opisivanje i analiziranje tradicijske pučke (seljačke) kulture, tiskanom pod naslovom *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*.[1] Ona je postala i ostala osnovom rada i djelovanja Akademijinog Odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena – što je bio njegov puni izvorni naziv – koji je svoj program kontinuirano realizirao 1920-ih, 1930-ih i 1940-ih godina u suradnji s etnografskim suradnicima – zapisivačima, tiskajući redaktorski obrađeno sabrano gradivo. Bez obzira na raznovrsnost i bogatstvo prvobitnih Radićevih analitičkih i interpretativnih ciljeva, koncepcija struke je tijekom vremena evoluirala prema više-manje "spasiteljskom" i konzervatorskom shvaćanju. Etnologija i etnografija prvenstveno su bile usmjerene očuvanju iskonske, autentične – i tada već pomalo zaboravljene – hrvatske ruralne tradicijske kulture i načina života kao podloge narodnog (ne prvenstveno etničkog) identiteta. Kao takve, napose u sprezi s političkim stajalištima i djelatnošću braće Radić i njihovih brojnih suradnika, postale su i dijelom političke i kulturne ideologije Hrvatske seljačke stranke (HSS) i društvenog projekta Seljačke sloge.[2]

Dakle, u etnologiji se koncem 1930-ih godina prije svega radilo o programskom očuvanju (spašavanju od zaborava) "iskonskih ostataka" seljačke kulture, a ne o kontekstualnom proučavanju seljaka, njihovih životnih prilika i dinamike seoskog (a kamoli gradskog) života po današnjemu sociološkom ili kulturnoantropološkom poimanju. Rad etnografskih muzeja u Splitu (od 1910.) i Zagrebu (od 1919.) te Katedre za etnologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (od 1924.) išao je tome u prilog. Muzeji su se koncentrirali ponajprije na materijalne (predmetne) elemente tradicijske kulture. Vodeći etnolozi, sveučilišni profesori Milovan Gavazzi i (poslije) Branimir Bratanić, zastupali su kulturnopovijesnu i povijesnogeografsku paradigmu u etnologiji, tj. u njihovu su istraživačkom fokusu prvenstveno bili povijesni, materijalni i etimološki aspekti tradicijske seljačke kulture. Tragalo se za izvorima i prošlošću hrvatske pučke kulture i to velikim dijelom u prapovijesnim, ponajprije općeslavenskim, a djelomično i euroazijskim okvirima.[3]

Uspostavom Banovine Hrvatske, banska Naredba od 24. siječnja 1940. uvažila je postojeći status etnologije, ali je struku uzdigla i na društveno-ideološku razinu tako da je znan-

[1] Antun Radić, *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*. Zagreb 1997. *Osnova* se sastoji iz dva dijela. U prvom se definiraju predmet etnologije, "narodoznanstva" prema Radiću, metoda i ključni pojmovi "narod" i "kultura". Drugi čini doista opširna upitnica.

[2] Seljačka sloga, osnovana 1920. godine, svojim akcijama opismenjavanja, obrazovanja i organiziranja seljaštva imala je za cilj ukloniti jaz između građanstva i seljaštva kako bi se moglo pristupiti izgradnji jedinstvene Hrvatske. U tom pogledu pomirbe seljaštva i građanstva neizostavne su bile ideološke zamisli Antuna Radića. Osim toga, glavna je zadaća Seljačke sloge bila da se na lokalnoj razini osmisle načini čuvanja i obnavljanja narodne kulture: v. Luka Šešo, *Razvoj etnoloških istraživanja. Od ideje o* narodoznanstvu *do moderne hrvatske etnologije*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2006., 60.-61. i opširnije 54.-84. Usp. Dunja Rihtman Auguštin, *Etnologija i etnomit*, Zagreb 2001., 109.-124.

[3] Usp. L. Šešo, *Razvoj etnoloških istraživanja*, 54. i dalje. Treba naglasiti da ovdje neće biti riječ o tadašnjoj sociologiji i njezinoj ulozi u istome socijalno-političkom programu jer je to problem koji iziskuje posebnu raspravu. O tome i o "nevidljivim etnolozima" toga vremena usp. D. Rihtman Auguštin, *n. dj.*, 61.-83. i Ines Prica, *Mala europska etnologija*, Zagreb 2001., 63. i dalje.

stveni program etnologije aktivno uključila u školsku reformu i to do te mjere da se čak može govoriti o "etnologizaciji školstva".[4] Banska naredba – u skladu s društvenim projektom vodeće HSS i Seljačke sloge – obvezala je da "svi činovnici – a napose učitelji – poznaju narod i s njime kao subjektom surađuju". Odredilo se da svi učitelji i učiteljice pučkih škola moraju sastavljati i za četiri godine sastaviti "Etnografsku spomenicu (...) u kojoj će biti opisan narodni (seljački) život i običaji (...) u onim selima, odakle djeca dolaze u školu".[5] Opis je trebalo objaviti prema spomenutoj *Osnovi* Antuna Radića. Naredba je čak predviđala postupni planski rad na tim pučkoškolskim spomenicama u fazama od 1940. do 1943. godine.[6]

Banska vlast, iako je isticala potrebu proučavanja socijalnih i ekonomskih prilika ("života naroda") po Radićevoj *Osnovi*, konkretne upute za provođenje etnološkog dijela školske reforme prepustila je vodećim etnolozima i etnološkim ustanovama tog vremena. Učitelje pučkih škola u tome poslu uputila je na suradnju s mjesnim ograncima Seljačke sloge. Povodom Naredbe izašlo je više etnološko-pedagoških publikacija. Tako je npr. slavonski učitelj i etnograf Marijan Markovac, suradnik Etnografskog muzeja u Zagrebu, još 1940. godine tiskom Zagrebačke privredne štamparije objavio brošuru u kojoj se pojašnjava Naredba i daju daljnje upute za sastavljanje seoske etnografske spomenice u školi. O Naredbi se 1940. i 1941. godine pisalo i u pedagoškim časopisima.[7] Vodeći su etnolozi pak širili svoju etnološku koncepciju seljačke kulture u nizu predavanja organiziranih za prosvjetne radnike 1940.–1941. godine. Predavanja su držale i vodeće ličnosti javnog života, primjerice Rudolf Herceg, ideolog HSS-a, koji je u svojim predavanjima iznio stav o hrvatskoj seljačkoj autohtonoj kulturi kao glavnome mjerilu naroda kao kulturne individualnosti. Etnologiju kao znanost koja proučava narodnu kulturu uzdigao je na razinu ideologije HSS-a i Seljačke sloge. Etnolozi koji su se aktivno uključivali u stranački prosvjetni projekt imali su glavnu ulogu u organizaciji periodičnih velikih smotri narodne kulture.[8] Spomenuta studija Suzane Leček i Tihane Petrović Leš otkriva da su pravi inicijatori i inspiratori "etnološke" reforme bile HSS i Seljačka sloga, a ne sami etnolozi. Dotični društveni i prosvjetni projekt predstavljao je svojevrsnu kulminaciju u razvoju i značaju etnologije, neovisno o tome što se s nestankom Banovine Hrvatske 10. travnja 1941. godine ubrzo ugasio i veliki etnološki utemeljeni projekt školske reforme.[9]

Još ćemo se vratiti pitanju kako protumačiti tadašnji značaj etnologije na sadržajnom i ideološko-političkom planu. Zasad možemo ukratko primijetiti da etnologija u Banovini Hrvatskoj – iako je na opisani način bila dobila važnu društvenu ulogu, postavši integralnim dijelom stranački osmišljene državne prosvjetne i kulturne politike – eksplicitno nije zadirala u politički osjetljive teme zbog "ideologije same struke" u to vrijeme, tj. zbog svoje znanstvene paradigme. Samim predmetom svojih istraživanja te istraživačkim prioritetima, ona to nije ni mogla, a ni morala činiti, kako za Banovine Hrvatske tako ni za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske.

---

4 Usp. Suzana Leček, Tihana Petrović Leš, *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.–1941.*, Zagreb 2010., str. 27.

5 L. Šešo, *n. dj.,* 62.

6 Tekst Naredbe vidjeti u: S. Leček, T. Petrović Leš, *Znanost i svjetonazor*, 113.-114. i Marijan Markovac, *Etnografske spomenice i etnografske zbirke u narodnim školama Banovine Hrvatske*, Zagreb 1940., 14.-15.

7 M. Markovac, *n. dj.*; S. Leček, T. Petrović Leš, *n. dj.*, 31.-35.

8 Rudolf Herceg, *Etnografija i etnologija kao znanosti. Seljačka sloga kao pokret. Predavanje na Etnografskom tečaju 29. 11. 1940*, Zagreb 1941., 16.; usp. D. Rihtman Auguštin, *n. dj.*, 44. Opširnije o etnologiji kao nastavnom predmetu u srednjim školama u razdoblju Banovine Hrvatske usp. Marina Škrabalo, "Etnologija kao nastavni predmet u Hrvatskoj 1931.–1945.", *Etnološka tribina*, 39/2009., br. 32, 60.-66.

9 S. Leček, T. Petrović Leš, *n. dj.*, *passim*.

desničini susreti 6.indb 159 24. 7. 2012. 15:36:08

2. Ratno doba i Nezavisna Država Hrvatska: institucijske i izdavačke aktivnosti

Etnološka aktivnost bila je u usponu za vrijeme Banovine Hrvatske, ali su ratne prilike nakon 6. travnja 1941. godine, napose ubrzo nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, ubrzo prekinule suradnju između ustanova i suradnika. Odlasci na teren i skupljanje gradiva nerijetko su postali nemogući. Osim toga, u ratnim se godinama vrlo malo objavljivalo, a sama djelatnost etnoloških institucija uglavnom je bila prekinuta.[10] Kratak pregled onih oskudnih znanstvenih aktivnosti i događaja kojih je bilo ipak može pomoći rekonstrukciji kontinuiteta i kontrasta u pogledima na etnološku/etnografsku struku neposredno prije i neposredno poslije Drugoga svjetskog rata na tlu Hrvatske, odnosno Jugoslavije (1941.–1945.).

Akademijin Odbor za narodni život i običaje (pod vodstvom Dragutina Boranića) objavio je zadnji predratni broj *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1940. godine. Sljedeći se pojavio tek 1949. godine. U bogatome arhivu Odbora (današnjega Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti HAZU), među rukopisima pristiglima s terena između 1939. i 1941. godine svega ih je nekoliko etnografski relevantnih: iz okolice Varaždina, Banja Luke, sa Žumberka, iž Vinkovaca, o medicinskoj terminologiji u selima sjeverne Dalmacije te o muslimanima u Bosni.[11] Svega se dva rukopisa odnose na daljnji period od 1941. do 1945. godine. Jedan rukopis iz 1944. opisuje običaje na dalmatinskom otoku Ižu. Drugi je datiran s 1951. godinom, ali sadrži partizanske pjesme iz Like skupljene za vrijeme rata, što je vrijedno posebnog spomena s obzirom na to da se radi o novonastalom žanru narodne usmene književnosti specifičnom za taj period.[12] Inače, Drugi svjetski rat obilježava vremensku granicu između takozvane "stare" i "nove" rukopisne zbirke arhiva Odbora.[13]

Hrvatski narodni etnografski muzej u Zagrebu, kako se tada zvao, bio je zatvoren za javnost tijekom ratnih godina, ali je od 1941. do 1943. godine tiskao još dva broja svog časopisa *Etnološka istraživanja i građa*, u kojima je pretežno bilo objelodanjeno etnografsko gradivo koje je skupljeno prije početka rata. Među temama zastupljenim u tim brojevima časopisa ističu se pastirske tradicije (čobanovanje), muslimanske hamajlije i narodno pčelarstvo.[14] Etnografski muzej u Splitu, koliko nam je zasad poznato, prekinuo je sve aktivnosti za vrijeme rata i ništa nije objavljivao. Isto je bio slučaj i sa Zemaljskim muzejom u Sarajevu, napose s njegovim etnološkim odjelom.[15]

---

10 Za opći pregled usp. L. Šešo, *n. dj.*, 94.-97.

11 Ivan Dolenec, *Ženidbeni, kumstveni i pogrebni običaji (navade) sela Jerovca kraj Varaždina*, 1938.–1940., Arhiv Odbora za narodni život i običaje (AONŽO), Odsjek za etnologiju HAZU, Zagreb, Stara zbirka (SZ) br. 227; Branko Matavulj, *Život sela Maline, Obrovca, Kmećana i Vilusa*, 1939., AONŽO, SZ 228; Štefanija Bernas-Belošević, *Mrzlo Polje žumberačko – zemljopisno-povijestni i etnografski prikaz,* 1940.–1941., AONŽO SZ 248; Antun Vrgoč, *100-godišnjica migracije, naseljivanja i posjedovanja kumpanije Nimci*, iza 1940., AONŽO, SZ 240; Borivoje Perić, *Građa za medicinsku terminologiju*, *prikupljena iz seoskoga naroda sjeverne Dalmacije,* 1941., AONŽO, SZ 256a-b; Ahmed Ličić, *O bajanju kod muslimanskog ženskinja u Bosni,* 1940., AONŽO, SZ 216.

12 Vladimir Cvitanović, *Biranje seoskih kraljeva u Velom Ižu,* 1944., AONŽO, Nova zbirka (NZ) 17; Miroslav Špiller, *Partizanske iz Like (Narodne pjesme iz NOBe)*, 1951., AONŽO, NZ 46.

13 Za pregled arhivske zbirke uz podroban povijesni i etnografski komentar, v. Jakša Primorac, 'Arhivska građa Odsjeka za etnologiju HAZU', *Zbornik za narodni život i običaje,* 55/2010., 9.-38. Spomenimo još da je u zbirku narodnih pjesama Matice hrvatske (koju je poslije preuzeo Akademijin odbor) u tom periodu pristigla serija od 6 prijepisa rukopisa starijih muslimanskih narodnih pjesama iz BiH od sakupljača Muharema Kurtagića 1908.–1943. U arhivu se nalazi i prepiska s autorom iz godina 1943. i 1944.: v. AONŽO, MH 197a-g.

14 *Etnografska istraživanja i građa*, II-IV (Zagreb 1940.–1943.).

15 Najveći dio Bosne i Hercegovine bio je od 1941. do 1945. godine uključen u Nezavisnu Državu Hrvatsku.

Na tlu Bosne i Hercegovine za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske objelodanjena je kao posebna etnološka publikacija knjiga Muhameda Garčevića *Zapisi i hamajlijama*.[16] Ta inače solidna i važna etnološka studija napisana je s islamskog gledišta i u distinktivnoj tradiciji muslimanske narodne kulture u Bosni – ili makar u njezinom zapadnom dijelu – ali kao integralnog aspekta hrvatstva i hrvatske povijesti. Knjiga zastupa stav o hrvatskoj narodnosti bosanskohercegovačkih muslimana – stav koji nije eksplicitno iskazan u tadašnjoj hrvatskoj etnologiji, iako nije bio ni u opreci s njezinim shvaćanjima. Autor obrazlaže svoj rad ukazujući na potrebu da se "za poviest hrvatske uljudbe skupi sada u posljednji čas što više podataka o tim prastarim narodnim načinima liečenja". Knjigu također predstavlja kao doprinos "boljem poznavanju jednakih ili sličnih običaja u kršćanskom dielu hrvatskoga naroda" i "uzajamnom upoznavanju Hrvata sviju vjeroizpoviesti."[17] Publikacija promiče isti takav diskurs prema bosanskohercegovačkih muslimanima, odnosno, diskurs o islamu kao dijelu hrvatskoga kulturnog identiteta, kakav je iznosila i naglašavala radikalna nacionalistička elita u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.–1945.[18]

Milovan Gavazzi i Branimir Bratanić, vodeći hrvatski etnolozi, koji su i dalje bili na zagrebačkoj sveučilišnoj Katedri za etnologiju, u ratnim su godinama objavili nekoliko kraćih radova, prikaza i pregleda. U to su im doba obajvljeni i etnografski prilozi o *Balkanskom poluotoku* i o *Bosni i Hercegovini* u Hrvatskoj enciklopediji.[19] U tim su člancima "narodnoj kulturi" dosljedno pristupali iz svoje ustaljene, strogo pozitivističke povijesno-kulturne perspektive, dakle, ne iz etničke. Luka Šešo s pravom zaključuje da je iz Gavazzijeve ratne bibliografije "vidljivo (...) da se nije prepustio političkom momentu u kojem bi za potrebe totalitarnog režima, npr. pisao tekstove koji veličaju nacionalne vrednote i koji ističu posebnosti hrvatskog naroda i opravdavaju njegove trenutačne radnje." Zato je, s druge strane, bilo razumljivo da se usredotočio "na svoje dotadašnje bavljenje etnologijom te se bavi slavenskim, odnosno starohrvatskim korijenima narodne kulture."[20]

Općenito govoreći, teme obrađivane u etnološkim publikacijama za vrijeme rata nisu se znatno razlikovale od tema prije i odmah poslije rata. Smanjena i usporena bibliografska proizvodnja ostvarivala se većinom i dalje unutar povijesno-kulturne i konzervatorske paradigme koja se koncentrirala na tradicijsku seljačku, poglavito materijalnu kulturu i njezine povijesne korijene. S obzirom na folkloristički aspekt etnoloških djelatnosti, vrijedi spomenuti kao zasebnu publikaciju školsku antologiju *Hrvatske narodne pjesme* iz 1944. godine. Priredio ju je Petar Grgec, upravitelj Državne muške realne gimnazije u Zagrebu. Knjiga je, kako piše na prvoj stranici, odobrena kao privremena školska knjiga odlukom Ministarstva narodne prosvjete Nezavisne Države Hrvatske od 12. siječnja 1942. godine, a sadrži izbor hrvatskih epskih, povijesno-junačkih i lirskih pjesama.[21]

---

16 Knjigu je objavio Hrvatski državni muzej u Banja Luci 1942. godine, a tiskala ju je podružnica Hrvatske državne tiskare u Sarajevu.

17 Muhamed Garčević, *Zapisi i hamajlije*, I. dio, Sarajevo 1942., IV., VII.

18 Usp. Nada Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.–1945*. Zagreb 2009.

19 *Hrvatska enciklopedija*, sv. II, Zagreb 1941., pod člancima "Balkanski poluotok. Etnografski pregled" i "Bosna i Hercegovina".

20 L. Šešo, *n. dj.*, 98. Za bibliografiju radova Milovana Gavazzija usp. Vitomir BELAJ, "Bibliografija radova Milovana Gavazzija/Schriftenverzeichnis von Milovan Gavazzi", *Studia ethnologica Croatica*, 7-8/1995.–1996., 27.-44.

21 U knjigu od 191 stranica nažalost još nismo imali podrobniji uvid pa dotični izbor ne možemo kritički procijeniti. Marina Škrabalo nakon podrobnog proučavanja raspoložive građe zaključuje da je etnologija u školskom sustavu NDH "bila skromno zastupljena i vjerojatno, zbog toga, bez većeg utjecaja na duhovno oblikovanje mladih naraštaja". M. Škrabalo, "Etnologija kao nastavni predmet u Hrvatskoj 1931.–1945.", 68.

desničini susreti 6.indb 161 24. 7. 2012. 15:36:08

3. Školski program etnografskih spomenica: nastavci i odjeci

Iako je nestankom Banovine Hrvatske zastao pa ubrzo i nestao njezin društveni i prosvjetni projekt školske reforme "u etnološkom duhu", program etnografskih spomenica u pučkim školama imao je stanovite daljnje odjeke i u ratnom razdoblju. Objavljivanje priručnika *Rukovođ za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu (etnografiji) prema "Osnovi" dra Ante Radića* 1944. godine, što ga je priredio istarski etnograf Ljubo Brgić – tiskajući ga u nakladi Hrvatske državne tiskare uz podršku Ministarstva narodne prosvjete – svjedoči da je projekt planske produkcije školskih spomenica barem na papiru ostao na snazi za vrijeme NDH. Ta publikacija zapravo predstavlja ponovljeno izdanje Radićeve *Osnove* (po tadašnjem korijenskom hrvatskom pravopisu), kojoj su dodane etnografske upitnice za pojedine aspekte seljačke kulture kao što su oraće sprave, pčelarstvo i muzikologija. Priređivač se s njima u vezi posavjetovao s etnolozima iz Akademije, s Katedre te iz Etnografskog muzeja. Taj opsežni priručnik, s više od 400 stranica, bio je specifično namijenjen učiteljima pučkih škola u radu na sastavljanju etnografskih spomenica.

Samih etnografskih spomenica u tom je vremenu nastalo ili ostvareno izuzetno malo. Po svoj je prilici riječ o najviše nekoliko desetaka nepotpunih ili nedovršenih rukopisa, koji se nalaze razasuti po školskim muzejima i arhivima ili za koje saznajemo indirektno, putem drugih publikacija. Poznati su primjeri iz Markovca kod Našica, iz Brestovca u Zagorju, iz Privlake, Selnika i Slavonskog Šamca.[22]. Posebno valja spomenuti *Etnografsku spomenicu* iz Mućke krajine u Dalmatinskoj zagori, na kojoj je od rujna 1940. godine do srpnja 1942. godine radila Darinka Veić, učiteljica u Osnovnoj školi u selu Neorić, po uzoru na Radićevu *Osnovu*. Rad je vrijedan s etnografskog gledišta zato što pruža uvid u životne i socijalne prilike selâ srednje Dalmacije, tim više što se dijelom odnosi na vrijeme kad je velik dio Dalmacije, uključujući i kontinentalnu, bio pod talijanskom okupacijom.[23]

Jedno podrobnije istraživanje može otkriti kakva je bila recepcija, odaziv i produktivnost dotičnog programa u školama, odnosno, koliki je naposljetku bio rukopisni fond etnografskih spomenica. Međutim, jasno je da takva naredba, koja je učitelje obvezivala da znanstveno proučavaju narod s kojim rade i sustavno sastave etnografsku monografiju svoga sela od početka nailazila na veliki pasivni otpor. Suzana Leček i Tihana Petrović Leš istaknule su da su se i u podnošljivijim vremenima "učitelji (...) morali nositi s daleko ozbiljnijim problemima: velikim siromaštvom, nepolaženjem škole, nedostatkom učitelja (ionako mali broj još je smanjen pozivima na vojne vježbe zbog rata u Europi)."[24]

4. Poslije rata: kontinuiteti, kontrasti, novi počeci?

Na paradigmatskom planu, stanje i razvoj hrvatske etnologije u razdoblju od 1939. do 1947. godine većinom obilježava kontinuitet: u njezinoj "kulturnoj ideologiji", u njezinu

[22] Spomenicu iz Markovca spominje Vesna Baksa, *O načinu života i običajima Slovaka doseljenih u Markovac Našički*, Markovac Našički 2002. Obrađeni tekst spomenice iz Brestovca dostupan je na web-stranici Osnovne škole Zlatar Bistrice: http://www.os-zlatar-bistrica.skole.hr/upload/os-zlatar-bistrica/multistatic/4/Etnografski%20zapis.pdf. Spomenice iz Privlake, Selnika i Slavonskog Šamca navode se u S. Leček, T. Petrović Leš, *n. dj.*, 35.

[23] Darinka Veić, *Etnografska spomenica: o narodnom životu i običajima stanovnika Neorića i Sutine u mućkoj krajini u prvoj polovici XX. stoljeća*. Split 2000. Usp. i Vesna Čulinović-Konstantinović, "Etnografkinja Darinka Veić", *Etnološka istraživanja* 1/2009., br. 14, 363.-370.

[24] S. Leček, T. Petrović Leš, *n. dj.*, str. 31., 35.

znanstvenom pristupu, kao i u pogledima na njezine ciljeve nema znatnijih promjena koje bi pratile, npr. promjene u vladajućim političkim ideologijama. Tijekom cijelog tog razdoblja opstaje kombinirana spasiteljsko/konzervatorska i kulturno-povijesna paradigma. Većim je dijelom zastupaju i prakticiraju isti vodeći znanstvenici. Kontinuitet se zapaža kako u znanstvenome, tako i u popularnijem shvaćanju etnologije. Vidljivo je to i iz usporedbe određenih novinskih diskursa netom prije i poslije rata. Tako se u zagrebačkim *Novostima* 1939. godini mogla pročitati reportaža "Otok Krk kao etnološki, etnografski i kulturni naš muzej", u kojoj je jasno dolazilo do izražaja shvaćanje o očuvanju i opisu "autentične" seoske tradicijske kulture kao glavnom zadatku etnologije, kao i shvaćanje seoskih, ruralnih krajeva u periferiji kao živih etnografskih "muzeja" koji nas podučavaju o iskonskoj "narodnoj" (seljačkoj) kulturi. U *Slobodnoj Dalmaciji* 1947. godine posve je slično pisalo o etnologiji kao o konzervatorskoj djelatnosti te o "narodnoj" kulturi kao živoj starini koja iščezava i koju treba spasiti od zaborava. U tom spašavanju od zaborava vidjela se glavna didaktična i pedagoška uloga etnografskih muzeja.[25]

Nakon završetka rata i formalno je zaključen etnološki program u školstvu što su ga 1940. godine pokrenule vlasti Banovine Hrvatske, a glavni kontrasti, prijelomi i pomaci u razvoju etnologije uočljivi su u novim predmetima istraživanja, uvjetovanima i promijenjenim geopolitičkim prilikama. Luka Šešo ističe da se neposredno nakon rata počela obnavljati djelatnost etnoloških institucija, a jedan od centara etnografskih (i folklorističkih) istraživanja ponovno je postao Akademijin Odbor. Novi glavni tajnik Odbora, profesor medicine i antropogeograf Branimir Gušić, u suradnji s urednikom *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* Dragutinom Boranićem, iznio je plan kojim je trebalo aktivirati Odbor boljom organizacijom rada i izborom suradnika. Među ostalim, prioritetni cilj znanstvenog istraživanja i izdavačke djelatnosti bili su nastavak istraživanja i skupljanje gradiva u Istri i na sjevernojadranskim otocima te početak istraživanja okolice Zadra i zadarskih otoka. Bila je to posljedica baštinjenog stanja na terenu. Željelo se što prije nadoknaditi propušteno vrijeme i organizirati terenski rad i istraživanja na područjima koja od 1920. godine, odnosno od Rapallskog ugovora, nisu bila u sastavu Hrvatske i stoga nisu bila temeljito proučavana. S time u vezi je i prvi poslijeratni, 33. broj Akademijinog *Zbornika*, bio posvećen još prije rata skupljenima i neobjavljenim radovima koji su se odnosili na područje Istre i Kvarnera.[26]

U istom kontekstu treba promatrati osnivanje novog regionalnog etnografskog muzeja (odnosno, današnjega Etnološkog odjela Narodnog muzeja) u Zadru odmah poslije rata. O tome je krajem 1949. godine u *Slobodnoj Dalmaciji* pisalo:

> 1945. godine udareni su osnovi Etnografskog muzeja u Zadru i počelo se sa prikupljivanjem materijala. Ovom muzeju poklonjena je specijalna pažnja da bi se spasili barem ostaci donedavnog bogatog folklora sjeverne Dalmacije. Okvir muzeja je postavljen odmah u početku kao strogo regionalan za Bukovicu, Ravne Kotare, sjevernu Dalmaciju, primorje i zadarske otoke.[27]

Na slično shvaćenu "spasiteljsku" misiju etnologije odnosi se analogno zamišljeno "spašavanje" mjesnih narodnih tradicija iz predratnoga i ratnoga razdoblja, kojima se nerijetko u kaotičnim i tragičnim ratnim zbivanjima gubio manje-više svaki trag.

---

25 "Otok Krk kao etnološki, etnografski i kulturni naš muzej", *Novosti* (Zagreb), br. 180, 2. VII. 1939.; "Etnologija i etnografski muzej: razvoj i svrha", *Slobodna Dalmacija* (Split), 6. IX. 1947.

26 Usp. L. Šešo, *n. dj.*, 106.

27 "Otvara se Etnografski muzej u Zadru", *Slobodna Dalmacija* (Split), 21. XII. 1949.

desničini susreti 6.indb 163 24. 7. 2012. 15:36:08

5. Zaključak

U predratnom, ratnom i poratnom razdoblju od 1939. do 1947. godine nije došlo do znatnih paradigmatskih prekretnica u etnologiji kao znanosti, kao ni u znanstvenoj aktivnosti njezinih glavnih predstavnika. To ne znači da nije bilo zanimljivih djelatnosti i važnih razvojnih primjena. Nisu ih pratile promjene na teorijskom i metodološkom planu. Recentnija istraživanja ističu aktivnu društvenu ulogu koja je u Banovini Hrvatskoj bila dodijeljena vodećim etnolozima kao promotorima hrvatskog *kulturnog identiteta* etnološkim prosvjećivanjem.[28] Doista, etnolozi su u tome kratkom vremenu igrali važnu ulogu u podučavanju učitelja i šire javnosti o hrvatskoj pučkoj kulturi. Međutim, sukladno tadašnjim paradigmatskim težištima etnologije, pojam pa i etnološka istraživanja hrvatskoga kulturnog identiteta bili su kulturno-povijesnog karaktera. Samim time oni nisu bili aktivno povezani, a ni društveno angažirani u komunikaciji s hrvatskim seljaštvom, odnosno pukom kao "nositeljem" toga kulturnog identiteta u njegovu suvremenom kontekstu.[29] Budući da se etnologija bavila izučavanjem kulture, a ne naroda, kompleksnost toga povijesnog razdoblja – koje obilježavaju ne samo rat nego i višestruke izmjene i prijelazi između državnih i ideoloških sustava – nije se kritički reflektirala u razvoju etnologije.

Ethnology and Ethnography Activity in Croatia, 1939–1947: Toward a Critical Appreciation of Activity and Discourse

Summary: The article discusses the status and evolution of scholarly activity in the field of ethnology and ethnography in Croatia from 1939 to 1947. In the given historical framework – the period that witnesses the shifts of four state and ideological systems as well as the Second World War – such investigation necessarily consists in a contextual reading of various interruptions, turning points and transitions, but also of continuities in professional activity, as well as its occasional absence. Rather than aiming at empirical exhaustiveness, the article sets forth from the existing literature on the subject to provide a critical scholarly commentary and overview of the indicators and elements of "disciplinary ethnological/ethnographic activity" in the given period; it highlights some of the more problematic aspects of contextual analysis and points out possible directions for further research. The author's main argument builds upon the observation that, even if at the beginning of the period in question ethnology played a societally significant role as an integral part

[28] Usp. S. Leček, T. Petrović Leš, *n. dj.*

[29] Usp. D. Rihtman Auguštin, *n. dj.*, 117.-118. Unatoč općemu apologetskom tonu njihove studije, Leček i Petrović Leš indirektno potvrđuju takvu procjenu kad kažu da "[u]nutar prilagodljive ideologije građanskog kulturnog nacionalizma [u Banovini Hrvatskoj] nije bilo potrebe (a svakako nikakve prisile, kao što je bilo u totalitarnim državama), da rad etnologa postane politikantski, pa su svoje znanstvene kriterije i integritet slobodno uklopili kao jedan od putova prema općenito postavljenom cilju nacionalno i socijalno osviještenog i jedinstvenog naroda. (S. Leček, T. Petrović Leš, *n. dj.*, 9.) Inače, upoznavanju i proučavanju realnoga načina života hrvatskih seljaka – što je isto bio aspekt osnovne misli Antuna Radića – u to vrijeme više su prinosili sociolozi kao što su Rudolf Bićanić i Nada Sremec, i to u istom širem okviru prosvjetne djelatnosti Seljačke sloge; usp. D. Rihtman Auguštin, *n. dj.*, 61.-67.; L. Šešo, *n. dj.*, 84. i dalje.

of state educational and cultural policy, because of its disciplinary "ideology", i.e. because of its scholarly paradigm, ethnology did not touch upon or involve itself in politically sensitive themes, not during the Croatian Banovina that was founded in the Kingdom of Yugoslavia, nor in the Independent State of Croatia (NDH) and during World War II, nor with the reconstitution of Croatia as a republic in the Yugoslav federation under communist rule.

Keywords: Croatian ethnography and ethnology, scholarship and ideology, World War II

Literatura

Vesna Baksa, *O načinu života i običajima Slovaka doseljenih u Markovac Našički*, Markovac Našički 2002.

Vitomir Belaj, "Bibliografija radova Milovana Gavazzija/Schriftenverzeichnis von Milovan Gavazzi", *Studia ethnologica Croatica* 7-8/1995./1996., 27.-44.

Ljubo Brgić, *Rukovođ za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, Zagreb 1944.

Vesna Čulinović Konstantinović, "Etnografkinja Darinka Veić", *Etnološka istraživanja* 1/2009., br. 14, 363.-370.

Etnografska istraživanja i građa, II-IV, Zagreb 1940.–1943.

"Etnologija i etnografski muzej: razvoj i svrha", *Slobodna Dalmacija* (Split), 6.IX.1947.

Muhamed Garčević, *Zapisi i hamajlije*, Zagreb – Sarajevo 1942.

Milovan Gavazzi, "Balkanski poluotok. Etnografski pregled", *Hrvatska enciklopedija*, sv. II, Zagreb 1941., 156.-158.

Rudolf Herceg, *Etnografija i etnologija kao znanosti. Seljačka sloga kao pokret*. Predavanje na Etnografskom tečaju 29.11.1940., Zagreb 1941.

Nada Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.–1945*., Zagreb 2009.

Suzana Leček, Tihana Petrović Leš, *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.–1941*., Zagreb 2010.

Marijan Markovac, *Etnografske spomenice i etnografske zbirke u narodnim školama Banovine Hrvatske*, Zagreb 1940.

"Otok Krk kao etnološki, etnografski i kulturni naš muzej", *Novosti* (Zagreb), br. 180, 2. VII. 1939.

"Otvara se Etnografski muzej u Zadru", *Slobodna Dalmacija* (Split), 21. XII. 1949.

Ines Prica, *Mala europska etnologija*, Zagreb 2001.

Jakša Primorac, "Arhivska građa Odsjeka za etnologiju HAZU", *Zbornik za narodni život i običaje,* 55/2010., 9.-38.

Antun Radić, *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, Zagreb 1997.

Dunja Rihtman Auguštin, *Etnologija i etnomit*, Zagreb 2001.

Luka Šešo, *Razvoj etnoloških istraživanja. Od ideje o* narodoznanstvu *do moderne hrvatske etnologije*. Magistarski rad, Filozofski fakultet Zagreb 2006. (http://bib.irb.hr/lista-radova?autor=274754#magisterij).

Zorica Šimunović-Petrić, "Popis rukopisa u arhivu Odbora za narodni život i običaje", *Spomenspis povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje južnih Slavena u sastavu Jugoslavenske akademije*, Zagreb 1988., 37.-67.

Marina Škrabalo, "Etnologija kao nastavni predmet u Hrvatskoj 1931.–1945.", *Etnološka tribina*, 39/2009., br. 32, 57.-74.

Darinka Veić, *Etnografska spomenica: o narodnom životu i običajima stanovnika Neorića i Sutine u mućkoj krajini u prvoj polovici XX. stoljeća*, Split 2000.

Arhivska građa

Arhiv Odbora za narodni život i običaje (AONŽO), Odsjek za etnologiju HAZU, Zagreb, Stara zbirka rukopisa, SZ 216, 227, 228, 240, 248, 256a-b; Nova zbirka, NZ 17, 46.

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.

Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.

Uredili
Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2012.

desničini susreti 6.indb 3 24. 7. 2012. 15:35:47

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI
sv. 6

Nakladnici
Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike
Damir Boras
Igor Ranić

Uredništvo
Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina
Bojan Đorđević
Branimir Janković

Recenzenti
Damir Agičić
Zvonko Kovač
Velimir Visković

Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba

Fotografija na naslovnici
Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2012., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-7782-16-0

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Nenad B. Kunštek

Lektura
Ivana Filipović Petrović
(tekstovi na hrvatskom jeziku)

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
srpanj 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 811798.

desničini susreti 6.indb 352 24. 7. 2012. 15:36:34

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALCI I RAT 1939. - 1947.

Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA